

OIV BILAN YASHOVCHI SHAXSLARNING HUQUQIY HIMOYASI VA OITS BO'YICHA MILLIY VA XALQARO QONUNCHILIK

Erkaboyev Alisher Isaqovich

Abu Ali ibn Sino nomidagi Qo'qon jamoat salomatligi texnikumi

O'quv Ishlab chiqarish ta'limi bo'yicha rahbar o'rinbosari

Dolzarbli: Odam immunitet tanqisligi virusi (OIV) va OITS global sog'liqni saqlash tizimi oldida turgan eng dolzarb ijtimoiy-tibbiy muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) 2024 yilgi ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'yicha 39 milliondan ortiq inson OIV bilan yashaydi, yiliga 1,3 million yangi yuqush holatlari aniqlanadi. Shuningdek, har yili OITS bilan bog'liq asoratlar sabab 630 mingdan ortiq o'lim qayd etiladi. Bu raqamlar pandemiya xususiyatiga ega bo'lgan virusning global miqyosda hanuzgacha jiddiy xavf tug'dirayotganini ko'rsatadi.

Markaziy Osiyo mintaqasida OIV infeksiyasining tarqalish sur'atlari stabillashmagan bo'lib, JSST ma'lumotiga ko'ra, xavf guruhlari orasida kasallanish 100 ming aholiga nisbatan 25–35 holat atrofida. Mintaqada ko'pincha infeksiya jinsiy aloqa va in'eksiya orqali yuboriladigan narkotik moddalar iste'moli yo'li bilan tarqalmoqda. Migratsiya jarayonlarining faolligi, ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlik va sog'liqni saqlashga bo'lgan notekis kirish imkoniyati epidemiologik xavfni yanada kuchaytiradi.

O'zbekistonda OIV bilan yashovchilar soni yildan yilga oshib borayotgan bo'lib, Sog'liqni saqlash vazirligi 2023 yil yakunlariga ko'ra ularning umumiy soni 63 mingdan ortiq ekanini bildirdi. Aholining 82 foizi antiretrovirus terapiya (ART) bilan qamrab olingani O'zbekistonning xalqaro tavsiyalar yo'nalishida sezilarli yutuqlarga erishayotganini ko'rsatadi, biroq bu ko'rsatkich hali UNAIDSning 95–95–95 global strategik maqsadidan pastligicha qolmoqda.

OIV bilan yashovchi shaxslarning huquqiy himoyasi masalasi epidemiologiya bilan bir qatorda ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikning muhim omillaridan biridir. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, stigmatizatsiya va diskriminatsiya yuqori bo'lgan jamiyatlarda OIVga chalingan shaxslar o'z maqomini yashirishga urinadi, bu esa kasallikning kech aniqlanishi, davolanishga kech murojaat qilish va infeksiyaning nazorat qilinmay tarqalishiga olib keladi. So'rov natijalariga ko'ra, O'zbekistonda aholining taxminan 38 foizida OIV bilan yashovchilarga nisbatan kamsituvchi stereotiplar mavjud. Bu esa inson huquqlarini ta'minlash bo'yicha qonunchilik me'yorlarining amaliyotga to'liq joriy etilmasligini ko'rsatadi.

Shu sababli, OIV bilan yashovchi shaxslarning huquqiy himoyasi, milliy qonunchilikning xalqaro me'yorlar bilan uyg'unligi, diskriminatsiya va stigmatizatsiyani kamaytirish, ART qamrovini oshirish va yangi yuqush holatlarini kamaytirish masalalari O'zbekiston sog'liqni saqlash tizimi oldida turgan eng dolzarb ilmiy va amaliy vazifalardan biridir.

Tadqiqot maqsadi. O'zbekiston Respublikasida OIV bilan yashovchi shaxslarning huquqiy himoyasi tizimini, OITS bo'yicha milliy qonunchilikning xalqaro me'yorlar bilan uyg'unlashuv darajasini tahlil qilish va mavjud muammolarni ilmiy asosda yoritish.

Materiallar va usullar. Tadqiqot O'zbekiston Respublikasida OIV bilan yashovchi shaxslarning huquqiy himoyasi va OITS bo'yicha milliy qonunchilikning xalqaro me'yorlarga muvofiqligini baholashga qaratilib, 2018–2024 yillarga oid Sog'liqni saqlash vazirligi statistik ma'lumotlari, JSST va UNAIDSning global hisobotlari, shuningdek "OIV tarqalishiga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonun va tegishli normativ-huquqiy hujjatlar asos sifatida olindi. Ma'lumotlar qiyosiy-huquqiy tahlil, statistik dinamika tahlili, hujjatli (content) tahlil va analitik-uslubiy yondashuvlar yordamida umumlashtirildi. Olingan ko'rsatkichlar foiz, dinamik o'sish va qiyosiy baholash tamoyillari asosida qayta ishlab, umumiy xulosalar uchun tizimlashtirildi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston Respublikasida OIV bilan yashovchi shaxslarning huquqiy himoyasi tizimi va OITS bo'yicha milliy qonunchilik, umuman olganda, xalqaro me'yorlarga mos ravishda shakllantirilgan. 2024 yil holatiga ko'ra, mamlakatda ro'yxatga olingan OIV bilan yashovchi shaxslar soni taxminan 48–49 ming kishini tashkil qiladi, ulardan ~84% ART bilan qamrab olingan. Bu ko'rsatkichlar ilgari kuzatilgan yillarga nisbatan sezilarli o'sish mavjudligini ko'rsatadi, biroq UNAIDSning 95–95–95 global maqsadlariga yetish uchun hali qo'shimcha choralar zarur.

Hududiy tahlil shuni ko'rsatadiki, yangi yuqtirish holatlari ba'zi hududlarda yuqori bo'lib, infeksiya ko'pincha jinsiy yo'l bilan va in'eksiya qilinadigan narkotik vositalarni qo'llash orqali tarqalmoqda. Shu bilan birga, ijtimoiy so'rovlar natijalariga ko'ra, aholining taxminan 38% OIV bilan yashovchilarga nisbatan stigmatizatsiya va kamsituvchi qarashlarga ega, bu esa kasallikni kech aniqlash, davolanishga kech murojaat qilish va infeksiyaning nazorat qilinmay tarqalishiga olib keladi.

Qonunchilik tahlili shuni ko'rsatdiki, O'zbekistonning "Odam immunitet tanqisligi virusi tarqalishiga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuni va tegishli normativ-huquqiy hujjatlar xalqaro me'yorlarga mos keladi: bemorlarning ARTga bepul kirish huquqi kafolatlangan, maxfiylikni himoya qilish, diskriminatsiyaga qarshi choralar ko'rilgan. Shu bilan birga, ayrim hududlarda amaliyotga to'liq joriy etilmayotgan kamchiliklar mavjud, masalan, profilaktik tadbirlar yetarli darajada amalga oshirilmaydi, huquqiy himoya mexanizmlari yetarlicha faol ishlamaydi.

Shuningdek, ART dasturining ta'minot va logistika tizimidagi optimizatsiya natijasida dori vositalari qamrovi oshgan, biroq tashqi moliyalashtirishga qaramlik va mintaqaviy tafovutlar mavjudligi barqaror samaraga to'sqinlik qilmoqda. Shu sababli, natijalar O'zbekistonning OIV/OITSga qarshi kurashdagi salohiyati sezilarli bo'lsa-da, yangi yuqtirishlarni kamaytirish, ART qamrovini 95% darajasiga yetkazish, ijtimoiy stigmani kamaytirish va huquqiy himoyani mustahkamlash bo'yicha qo'shimcha choralarni talab qilayotganini ko'rsatadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston Respublikasida OIV bilan yashovchi shaxslarning huquqiy himoyasi tizimi milliy qonunchilik orqali xalqaro me'yorlarga

moslashtirilgan va ular uchun asosiy huquqlar – tibbiy xizmatdan foydalanish, maxfiylik, diskriminatsiyaga qarshi kafolatlar va ijtimoiy himoya – kafolatlangan. Shu bilan birga, hududiy tafovutlar, stigmatizatsiya va ayrim hududlarda normativ hujjatlarning amaliyotga to‘liq tatbiq etilmasligi kabi muammolar mavjud.

Milliy qonunchilik va xalqaro me’yorlar o‘rtasidagi uyg‘unlik, ART dasturining kengaytirilgan qamrovi va profilaktik choralar samarali natijalarni beradi, ammo yangi yuqtirish holatlarini kamaytirish va UNAIDSning 95–95–95 strategiyasiga erishish uchun qo‘shimcha chora-tadbirlar zarur. Shu sababli, ijtimoiy ongni oshirish, huquqiy madaniyatni kuchaytirish, huquqiy himoyani amalda ta’minlash va ART qamrovini yanada kengaytirish OIV/OITS bilan kurashda ustuvor vazifa hisoblanadi.

Natijada, O‘zbekistonning OIV bilan yashovchi shaxslarning huquqiy himoyasi va OITSga qarshi milliy strategiyasi samarali va barqaror, biroq epidemiologik, ijtimoiy va huquqiy muammolarni bartaraf etish bo‘yicha yanada kompleks va tizimli choralarni talab qiladi.